

Juhász József

A TITÓI JUGOSZLÁVIA ELSŐ ÉVTIZEDE

A második világháború befejeződésekor a kelet-európai kommunista pártok közül a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) volt a legkedvezőbb helyzetben. Az 1941 júliusától 1945 májusáig tartó sikeres antifasiszta felszabadító háború eredményeképp komoly belső támogatottsággal, nemzetközi legitimitással és Josip Broz Tito személyében népszerű vezérrel rendelkezett, s 140 000-es tagságával és 800 000-re duzzasztott hadseregével kézben tartotta az ország teljes területét. Így a JKP azonnal hozzáláthatott ideológiai és politikai példaképének, a sztálini Szovjetunió társadalmi rendszerének a hazai átültetéséhez.

A „NEMZETI SZTÁLINIZMUS” ÉVEI

A háborús előzményekből fakadóan és saját sztálinista iskolázottságának megfelelően a JKP számára az első és legfontosabb feladat az volt, hogy kiépítse az átfogó politikai-rendészeti és titkosszolgálati apparátust, ill. „megtisztítsa” az országot minden valós vagy vélt ellenségtől. Ezt már a háború során megkezdte és 1946 végére (amikor befejeződött a háború után megmaradt, szabotázsakciók és merényletek elkövetésére még képes csetnik, usztasa és ballista csoportok zömének a felszámolása) végre is hajtotta. A partizán-főparancsnokság egyik osztályának kibővítésével 1944. május 13-án létrehozták a Népvédelmi Osztályt – OZNA, amelyet 1946 márciusában kettéváltak Állambiztonsági Igazgatósággá (UDBA, UDB) és Katonai Elhárítássá (KOS) –, 1944. augusztus 15-én pedig a karhatalmi szerepkört betöltő Népvédelmi Hadtestet (KNOJ). Ezek a szervezetek 1944–45 során a kollaboránsok elleni harcra hivatkozva olyan szisztematikus tisztogató- és bosszúhadjáratot folytattak le az országban, amely áldozatainak a száma egyes becslések szerint a 150-200 000-et is elérhette. Jól példázza a tömegterrort a horvát menekülők (usztasák és nem usztasák) között rendezett bleiburgi vérengzés, a kosovói és vajdasági katonai közigazgatás időszakában tetőző albán-, német- és magyarelles megtorlások vagy a szerb értelmiség és polgárság megtizedelése a Belgrád felszabadítását követő időszakban. Nem kétséges persze, hogy valóban voltak fasiszta háborús bűnösök és kollaboránsok, de az ellenük folytatott eljárások nélkülözték a jogszerűséget, másfelől sokakat szubjektív megítélés alapján, minden ok nélkül soroltak közéjük. 1941 és 1945 között ugyanis nemcsak antifasiszta felszabadító háború zajlott az országban, hanem osztályharcos polgárháború, valamint a különböző népcsoportok közötti etnikai háború is; a győztes partizánok pedig minden vesztest besoroltak a kollaboránsok közé, sőt a kiépülő új rezsim polgári ellenzékével (demokratikus pártok, egyházak stb.) való leszámolásra is felhasználták az alkalmat.

Tették ezt annak ellenére, hogy az antifasiszta nagyhatalmak 1945. február 11-i jaltai nyilatkozata és Titónak a londoni emigráns kormány elnökével, a Horvát Parasztpárt (HSS) egyik vezetőjével, Ivan Šubašićyal kötött egyezményei (1944. június 16., november 1., december 7.) előírták a szabadság- és tulajdonjogok biztosítását, valamint a politikai szintér pluralizálását. Ez azonban csak korlátozottan és átmenetileg érvényesült: lényegében kimerült abban, hogy a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia (DFJ – az új Jugoszlávia első hivatalos elnevezése) 1945. március 7-én Tito elnökletével megalakult első kormányában biztosítottak három helyet a polgári politikusoknak (de csak Šubašić kapott komoly tárcát mint külügyminiszter), ill. az ideiglenes országgyűléssé átminősített AVNOJ-t (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa, a partizánok hatalmi és mozgalmi funkciókat egyaránt betöltő politikai szervezete) kibővítették az utolsó választott nemzetgyűlés, az 1939-es skupština egyes tagjaival és a polgári pártok néhány delegáltjával. Am a JKP arra törekedett, hogy a pluralizmus merüljön ki abban, hogy a felújított pártvezetőségek deklarálják (az AVNOJ állami és mozgalmi funkcióinak szétválasztásával létrehozott, hivatalosan az 1945. augusztus 5–7-i első kongresszusán megalakult) Jugoszláv Népfrontnak a támogatását, de valódi tevékenységet ne fejtsenek ki (ill. csak egyéni politikusokként vagy szakemberekként mint a Népfront tagjai). A JKP-től mint sztálinista iskolázottságú párttól eleve távol állt a többpártrendszer gondolata, s a partizánoknak mint önbizalommal teli friss győzteseknek a legkevésbé sem volt ínyükre az a lehetőség, hogy a fegyveres felkeléssel véghezvitt társadalmi átalakulások most békésen, egyszerű pártversengés eredményeképp revízió alá kerülhetnek. Emellett úgy látták, hogy a katonailag megvert nacionalizmusok „lágyabb formáit” megjelenítő polgári pártok engedélyezése újra kielezné a nemzeti konfliktusokat, minthogy a polgári pártok általában több-kevesebb fenntartással viseltettek az új, föderatív rendszer iránt. Különösen a szerb nemzeti pártként fellépő, Milan Grol vezette Demokrata Párt (DS) ellenezte az államstruktúrának az „öt nemzet – hat köztársaság” elvére építését, elvitatva a montenegrói és a macedón népességnek a szerbtől elkülönült nemzetekké nyilvánítását, valamint a vajdasági és kosovói autonómiák létjogosultságát (a DS a szerb–horvát–szlovén trializmus platformján állt, s esetleg még Bosznia-Hercegovinának mint szerb–horvát átmeneti zónának az autonóm elkülönítését tudta volna elfogadni).

Több kis párt vezetősége a Népfronthoz csatlakozva a JKP elvárásai szerint járt el, a régi pártrendszer azon két pártjának, amelyek 1944–45-ben újra politikai jelentőségre tettek szert, azaz a Horvát Parasztpártnak és a Demokrata Pártnak a vezetői azonban nem. Ők szerették volna elérni pártjaik teljes újjászervezését, és csak akkor lettek volna hajlandók csatlakozni a Népfronthoz, ha az pártkoalíciós alapon működik. Ebben a helyzetben a JKP mindent elkövetett a legális, ám Népfronton kívüli pártok összeroppantásáért. Nem folytathattak országos szervezőmunkát, normális politikai kampányt, orgánumaik alig jelenhettek meg, a kormányon belül periferizálták a minisztereiket (így október 8-ig mindhárman beadták lemondásukat), s a választójog tömeges megvonásával (mintegy 200 000 embertől háborús tevékenységükre hivatkozva, de csak részben okkal, megvonták a szavazati jogot) és százezrek emigrációba szorításával drasztikusan szűkítették a választóbázisukat. Ilyen feltételek közepette az ellenzéki pártok bojkottálták a választásokat, és híveiket is bojkottra szólították fel.

A választásokat november 11-én ennek ellenére megtartották, gyakorlatilag egyetlen Népfront-listával megtartott, egypárti voksolásként (lehetett ugyan a Népfront listájára nemmel is szavazni, de a bojkott és a kampánymanipulációk miatt a lakosságban az a meggyőződés alakult ki, hogy a hatóságok tudni fogják, ki hogyan voksol...). Végül a jogosultak 88,7 százaléka szavazott, és 90,8 százaléka a Népfront-listára – ami a választási szabadság minden korlátozása ellenére azt is mutatja, összehasonlítva a kelet-európai kommunista pártok 1945–46-os választási eredményeivel, hogy a JKP valóban rendelkezett népi támogatással. Ilyenformán Jugoszláviában gyakorlatilag már 1945 végére létrejött az egypártrendszer. A választások után ugyanis a Népfronton kívüli pártok előtt megszűnt minden cselekvési lehetőség, a Népfronton belüli kis pártok pedig eleve nem képeztek ellensúlyt a JKP-vel szemben, és gyorsan elhaltak.

A megválasztott nemzetgyűlés már november 29-én eltörölte a monarchiát, és kiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot, december 1-jén törvényesítette az AVNOJ addigi rendeleteit, 1946. január 31-én pedig elfogadta az ország új, szocialista alkotmányát (amelyet teljesen az 1936-os szovjet alkotmány mintájára fogalmaztak meg). Ezzel teljessé vált a JKP egyeduralma. Igaz, a felszínen, a mindennapos politikai tevékenységben vagy a sajtóban továbbra is a Népfront állt az előtérben kifejezendő a felszabadító háborúban kialakult összefogás folytonosságát. De a valóságban a JKP kizárólagos hatalma érvényesült, ahogy azt a JKP-nak az 1919-es alakuló értekezletet leszámítva első legális kongresszusa, a 1948. július 21–28-ai V. kongresszus is elismerte azzal a megállapítással, hogy a jugoszláv népi demokrácia rendszere a proletárdiktatúra funkcióit tölti be.

A tisztogatások és a többpártrendszer felszámolása mellett az egyházak ellenőrzés alá vonása jelentette az új politikai rendszer kiépítésének harmadik fő csapásirányát. A megtorlások a papságot is elérték, s különösen nagy erőfeszítéseket tettek a politikailag legveszélyesebbnek tartott horvát klérus megtörésére. Ennek során a korszak egyik legnagyobb politikai perében (a másik Draža Mihailović csetnikvezér halálos ítélettel végződő 1946. július 10–15-i pere volt) 1946. október 11-én (miután elutasította egy „önálló” – a Vatikántól elszakított – horvát katolikus egyház létrehozását) az usztasákkal való kollaborálás vádjával 16 éves fegyházbüntetésre ítélték Alojzije Stepinac zágrábi érseket.

Az egypárti diktatúra bevezetése nem rendítette meg az ország nemzetközi helyzetét: nemcsak Moszkva támogatta a Tito-kormányzatot, hanem annyiban legalábbis a nyugati nagyhatalmak is, hogy hamar elismerték az új jugoszláv államot. Az 1947. február 10-i párizsi békeszerződések előkészítésében pedig Jugoszlávia győztes államként, az antifasiszta nagyhatalmak szövetségeseiként vehetett részt. A békeszerződések véglegesítették az ország határait. A jugoszláv területi igények közül csak az Olaszországgal szembeni követeléseket akceptálták, bár azokat sem teljes mértékben. Jugoszlávia így is megkapott 7000 négyzetkilométernyi területet mintegy 470 000 lakossal (Isztriát, Fiumét, Zárát, a szlovén etnikai terület délnyugati részeit), megítéltek számára 220 millió dollár háborús jóvátételt, Trieszt kérdését pedig egy átmeneti kompromisszummal hidalták át: létrehozták a Trieszti Szabad Területet (STT), amelynek A zónája (lényegében a város és a hozzá vezető szárazföldi sáv) angolszász, B zónája pedig jugoszláv ellenőrzés alá került.

A politikai átmenettel párhuzamosan a gazdaságot is a szovjet minták alapján szervezték át. Az államosítások az AVNOJ elkobzási és zárolási rendeletei alapján már a háború alatt megindultak, majd 1945 márciusa után az ideiglenes kormányzat is folytatta a kisajátításokat. Így az 1946. december 5-i államosítási törvény lényegében csak kodifikálta a de facto már végbement folyamatot. Ilyenformán a mezőgazdaság, kisipar és kiskereskedelem kivételével már 1944–46-ban felszámolták a magántulajdont, de egy 1948. április 28-i törvény a kisipari és kiskereskedelmi szférát is szoros állami felügyelet alá vonta. 1945. augusztus 23-án a telepítésekkel egybekötött földreformról hoztak törvényt, amelynek alapján kisajátították az egyházi és a 45 hektár feletti magánbirtokokat, összesen 1,57 millió hektárt. Ennek felét, 800 000 hektárt kiosztották, a többin pedig állami gazdaságokat és földműves-szövetkezeteket szerveztek. A földosztással egybekötve mintegy 60 000 családot, nagyjából szerbeket telepítettek a mezőgazdaságilag passzív déli területekről az északi, termékeny vidékekre, mintegy háromnegyed részben a Vajdaságba, elsősorban az elűzött németek helyére. Bevezették a kötelező beszolgáltatást, és 1948-tól kísérletet tettek a kollektivizálásra. Az ország külkereskedelmét Keletre orientálták át, a parlament pedig 1947. április 28-án elfogadta az 1947–51-re szóló első ötéves tervet, amivel bevezették a centralizált tervezdélkedést. Az első ötéves terv középpontjában az újjáépítés befejezése, a villamosítás és a nehézipar fejlesztése állt; ezek jegyében a terv 1939-hez viszonyítva a gyáripari termelés ötszörös és a mezőgazdasági termelés másfélszeres növekedését írta elő. Ezeket a tervszámokat természetesen nem lehetett realizálni (bár ennek részben az 1948-ban kirobbant Kominform-konfliktus volt az oka), azt azonban el kell ismerni, hogy az újjáépítési programok többé-kevésbé teljesültek. Jugoszlávia a több mint egymillió embervesztésen kívül anyagilag is nagy károkat szenvedett a háborúban: a közlekedési hálózat szétesett, az ipar kétötöde és a lakásállomány egy-egyede elpusztult. 1948-ig az újjáépítés és az iparfejlesztés valóban nagy ütemben haladt (az ipari termelés már 1947 végén mintegy 20%-kal múlta felül a háború előtti), aminek egyik magyarázatát a külső forrásokban (a több mint 400 millió dolláros UNRRA-segélyben, a szovjet támogatásban és a meginduló jóvátételi szállításokban) jelölhetjük meg – alapvető hajtóerejét azonban a vezetés céltudatos következetessége és legfőképpen a jugoszláv társadalom önfeláldozó erőfeszítései adták.

A többi „népi demokráciától” eltérően Jugoszlávia szövetségi államként alakult meg. A királyi korszak nemzeti sérelmeinek orvoslása céljából és az 1943. novemberi AVNOJ-ígéretnek megfelelően az országot öt nemzet (szerb, horvát, szlovén, macedón, montenegrói – a muszlim bosnyákokat akkor még csak vallási csoportnak tekintették) hat köztársaságának (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró) a föderációjaként szervezték újjá, és Szerbián belül létrehoztak két további egységet, a jugoszláviai albánok többségének otthont adó Kosovo-Metohija Autonóm Körzetet és a soknemzetiségű Vajdaság Autonóm Tartományt. A belső határok meghúzása során a Milovan Đilas által vezetett határkijelölő bizottság általában követte a történelmileg kialakult állami és tartományi határokat, néhány esetben, a Szerémség keleti részének a Vajdasághoz, illetve a Kotori-öböl Montenegróhoz csatolásával azonban az etnikai korrekció elve alapján módosították azokat. A tagállamok ideiglenes állami testületeit 1945. április–május folyamán hozták

létre, amikor az AVNOJ regionális tanácsai köztársasági parlamentekké alakultak át, és kinevezték a helyi kormányokat (amelyek a szövetségi kormánytól eltérően már akkor sem voltak koalíciósak). A köztársaságok elvben széles önállósággal (sőt elszakadási joggal) rendelkeztek, a szövetségi parlamentet pedig kétkamarás struktúrában állították fel, az állampolgári képviselő elvére épülő Szövetségi Tanács és a tagállami képviselőt biztositó Népek Tanácsa formájában. A szerbhorvát mellett hivatalos nyelv lett a szlovén és az irodalmi nyelvként csak akkoriban standardizált macedón.

A gyakorlatban persze a szövetségi struktúrák létrehozása során is a szovjet mintát követték, ezért az új Jugoszlávia kezdetben (egészen az 1960-as években felgyorsuló tényleges decentralizációig) csupán pszeudoföderációnak volt minősíthető. A hatalmi jogköröket a szövetségi szintre, azon belül is a végrehajtó szervekre koncentrálták, így eljelentéktelensítették mind a tagállamok, mind a föderális szövetségi parlament jogosítványait. A hatalomkoncentrációt csak fokozta az egész rendszer centralizált pártállami jellege, hiszen a hatalom központi intézménye, a monopolpárt még elvileg sem a föderalizmuson alapult, hanem a „demokratikus centralizmuson”. A kezdeti jugoszláv föderalizmus tehát lényegében két dologra redukálódott. Egyfelől a köztársaságok bizonyos fokú adminisztratív és kulturális autonómiájára (de ennyiben eredetileg is nagyobb volt a szovjet tagköztársaságokénál, mivel Jugoszláviában a köztársasági vezetők rendszerint a helyi káderekből kerültek ki, és a központi kormányzat valóban törekedett a jugoszláv közösségtudaton belüli szlovén, macedón és montenegrói identitások megerősítésére már csak azért is, hogy ellensúlyozza a szerb és horvát túlsúlyt, ill. – a macedónok esetében – a bolgár vonzerőt), valamint arra, hogy a rá mindig jellemző egyensúlypolitika jegyében Tito igyekezett elkerülni, hogy valamelyik köztársaság túlsúlyra jusson szövetségi szintjen. Ezért kezdettől fogva törekedett a pártvezetőség, a kormány és a tábornoki kar többnemzetiségű összetételének a fenntartására – jól példázza ezt, hogy a hatalom csúcsán álló, horvát-szlovén származású Tito mellett, aki egy személyben volt a párt főtitkára, a kormány és a Népfront elnöke, a fegyveres erők főparancsnoka, majd az első államelnök, Ivan Ribar utódként 1953. január 14-től az államfő is, a JKP Központi Bizottságának (KB) élén is többnemzetiségű vezetőség állt: a szerb Aleksandar Ranković felügyelte a káderpolitikát és az erőszakszervezeteket, a szlovén Boris Kidrič a gazdaságot, a montenegrói Milovan Đilas és a szlovén Edvard Kardelj az ideológiai ügyeket és a külpolitikát.

A föderáció létrehozása a hiányosságok ellenére előrelépés volt, hiszen felszámolta azt a rossz emlékű hegemoniát, amivel Szerbia a királyi korszakban rendelkezett – ezt azonban nem kell összetévesztenünk a szerbség egészének a helyzetével. Ugyanis a gyakorlatban változatlanul a szerbek maradtak Jugoszlávia politikailag hegemon nemzetek, mégpedig nemcsak relatív számbeli többségük arányában: ők (és a montenegróiak) kezdettől fogva felülreprezentáltak voltak a horvátországi és bosznia-hercegovinai vezető posztokon és fegyveres testületekben, de a legfelső vezetést kivéve a szövetségi apparátusban és a tisztikarban is.

Amint az eddigiekből látható, 1948-ig nem volt szó semmiféle jugoszláv külön útról – vagy ha igen, akkor ez a különutasság éppen hogy a sztálinizmus „időszerűtlenül

gyors” bevezetését jelentette már 1944–45-ben, akkor, amikor Moszkva nemzetközi okokból még egy hosszabb népi demokratikus átmenettel számolt Közép-Kelet-Európában. Ezért Jugoszlávia lett (az akkoriban tőle függő Albánia mellett) a térség első „sztálinizált” állama. A szovjet társadalmi modell bevezetése azonban nem a moszkvai diktátumokból következett, hanem belső okokból, egy helyi sztálinista párt erejéből és szuverén politizálásából eredt, s kezdetből összekapcsolódott a nemzeti („nagyjugoszláv”) érdekek képviselésével.

ÖSSZECSAPÁS A KOMINFORMMAL

A belpolitikai mintakövetés mellett az új Jugoszláviát külpolitikailag is a szovjet orientáció jellemezte. A két ország már 1945. április 11-én barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött egymással és többnyire azonos álláspontot képviseltek a nemzetközi életben. Igen szoros volt a pártközi együttműködés: ennek keretében az SZKP mellett a JKP volt a fő szószólója a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform, Informbüro) megalakításának. Ennek köszönhető, hogy a vezető európai kommunista pártokat tömörítő szervezetnek, amelyet az 1947. szeptember 22–27-i Szklarska Poręba-i (Lengyelország) konferencián hoztak létre, Belgrád lett a székhelye. A szoros szovjet–jugoszláv kooperáció hátterében az állt, hogy Moszkva a jugoszláv pártot és államot fontos támpontként kezelte kelet-európai céljainak a megvalósításában, Belgrádnak pedig szüksége volt a nagyhatalmi támaszra mind külpolitikai okokból (hiszen hamar megromlott a viszonya az angolszász hatalmakkal, szomszédai többségével pedig területi vitában állt), mind gazdasági szempontból (mert külső forrásokra volt szüksége az újjáépítéshez és a tervezett iparosításhoz). Emellett a két államot ideológiai közösség is összefűzte, ami a forradalmi radikalizmustól fűtött Belgrád szemében az együttműködés további fontos indítéka volt.

Mindazonáltal a szovjet–jugoszláv viszony már akkoriban sem volt zökkenőmentes. A jugoszláv antifasiszta felkelés önállóságára és sikereire (tegyük hozzá, joggal) büszke JKP féltve őrizte döntési szabadságát mindenkivel, így Moszkvával szemben is, ráadásul szinte „természetes jussának” tekintette a kelet-európai (de legalábbis a balkáni) „népi demokráciák” közötti regionális vezető szerepet. Ennek jegyében Jugoszlávia hamar kiépítette kelet-európai barátsági szerződéseinek hálózatát, már 1947 végére (vagyis előbb, mint a Szovjetunió!) megkötve azokat minden szocialista állammal. Különösen Albániával és Bulgáriával alakult ki szoros kapcsolatrendszer, olyannyira, hogy e három állam legmagasabb szintjein nyíltan beszéltek a Balkán-föderációban való egyesülés szándékáról, sőt Albánia de facto jugoszláv protektorátusként egyszíntűlt. A jugoszláv területi követelések pedig nemcsak egyes szomszédos államokkal vagy az angolszász hatalmakkal, hanem a szovjetekkel is okoztak vitákat, mert Moszkva nem támogathatta olyan erővel a jugoszláv igényeket, mint ahogyan Belgrád szeretne volna. Ez különösen Triesztet illetően volt igaz, mert a szovjetek nem akartak emiatt éles konfliktusba kerülni a nyugati hatalmakkal, vagy cserealként feladni valamely más követelésüket, ráadásul az olasz kommunisták érdekeire is tekintettel kellett lenniük. Belgrádot ingerelte továbbá a jugoszláv területen 1944–45-ben átvonuló szovjet

hadsereg erőszakos és fegyelmezetlen viselkedése, a gazdasági kapcsolatok terén a egyes vállalatok szovjet kihasználásában megmutatkozó egyenlőtlenség, a szakértők gyakran „parancsnoki” viselkedése, a Balkán angol-szovjet érdekszférákra osztásáról szállingózó hírek, és különösen az, hogy a szovjet titkosszolgálatok megpróbálták a Tito-vezetés háta mögött beépülni a jugoszláv apparátusokba, s ezáltal egy közvetlen, Belgrádot kikerülő információs és ügynökhálózatot kiépíteni.

Az effajta nézeteltérések ellenére a szovjet-jugoszláv együttműködés éveken át lényegében töretlen maradt, s a kapcsolatok végzetessé váló megromlása csak 1948 elején következett be. Akkor, amikor a hidegháborús tendenciák erősödésével a „béketábort” immár teljesen homogenizálni és centralizálni akaró Sztálin Jugoszláviát is szigorú alárendeltségbe, teljes hierarchikus függésbe akarta juttatni. Jugoszlávia nemzetközi helyzete és földrajzi elhelyezkedése, a szovjet katonai jelenlét hiánya és a többi kelet-európai kommunista vezetőhöz képest kiemelkedő hazai támogatottsága folytán azonban Tito megtehetette, hogy szembeszegüljön a sztálini centralizációval, a közvetlen moszkvai irányítás megerősítésének szándékával. De függetlenségének védelme mellett Belgrád azért is szembekerült Moszkvával, mert néhány konkrét kérdésben is Moszkvától eltérő álláspontra helyezkedett. Különösen a balkáni népi demokráciák közötti kapcsolatrendszer mikéntje váltott ki vitákat. Sztálinnak nem állt érdekében az új szocialista államok átfogó integrációja, amellyel szemben nehezebben érvényesíthette volna a szovjet dominanciát és a direkt irányítás elvét, mint a kisebb államok halmazával szemben, és az egész elképzelés egyik centrumának a regionális vezető szerepre törő jugoszlávokat tartotta. Ezért február 10-re a szovjet fővárosba rendelte Jugoszlávia és Bulgária vezetőit, majd a találkozón kifejtette nekik, hogy mennyire elhibázott politikát folytatnak, és milyen tévesen fogják fel a Balkán-föderáció kérdését – bár nem zárkózott el a föderáció elvi lehetősége elől, sőt egy duális bolgár–jugoszláv egyesülésről egyetértően beszélt. Jugoszláviát Kardelj, Dilas és Bakarić képviselte – Tito távol maradt, így a jugoszláv küldöttség azzal taktikázhatott, hogy mindenbe beleegyezik azt hozzátéve, hogy a végső szót persze majd otthon Tito elvtársnak kell kimondania... A bolgár küldöttség viszont a legmagasabb rangú vezetőkből állt, élén Dimitrovval, így teljes helyszíni önkritikára kényszerült. A föderációs tervek bírálata mellett Sztálin kifejezte nemtetszését vendégei egyéb külpolitikai önállósodása miatt is, kritizálta Belgrád albánpolitikáját (különösen a jugoszláv katonai egységek Albániába küldésének szándékát) és a görög kommunista felkelőknek adott belgrádi támogatást. Ezért Kardeljnek alá kellett írnia egy megállapodást, amely szerint a mindkét felet érintő külpolitikai döntések előtt Belgrád ezentúl mindig kikéri a Szovjetunió véleményét.

A küldöttség hazaérkezése után Belgrádban úgy döntöttek, hogy nem vállalják a csatlós szerepét: a JKP vezetőségének február 19-i és március 1-jei határozataival elutasították a moszkvai követeléseket. A szovjet válasz nem váratott sokáig magára. Már februárban felfüggesztették a kereskedelmi egyezmény megújítási tárgyalásait, március 18–19-én pedig hazarendelték a gazdasági és katonai tanácsadókat. A következő hetekben több levélváltásra került sor a két pártvezetőség között, de már az SZKP KB március 27-i első (Sztálin és Molotov által aláírt) levele tartalmazott minden lényeges állítást azok közül, amelyekkel a későbbiekben elmarasztalták a

JKP-t. A jugoszláv vezetés csaknem egységesen elvetette a vádakát. A március 27-i SZKP-levélre adandó válaszlól döntő április 12-i KB-ülésen egyedül Sreten Žujović szorgalmazott békülékeny hangnemet, akit Andrija Hebranggal együtt (aki valószínűleg Sztálin jelöltje volt Tito helyére) hamarosan letartóztattak attól tartva, hogy szovjetbarát frakciót vagy külföldre menekülve ellenkormányt alakítanak.

A levélváltásról az SZKP a JKP megkérdezése nélkül tájékoztatta a Kominform tagjait, s azt javasolta, hogy a kérdést tűzzék napirendre az iroda következő ülésén. A Kominform tagpártjai (elsőként a Rákosi vezette Magyar Kommunista Párt) gyorsan támogatásukról biztosították a moszkvai álláspontot anélkül persze, hogy megkérdezték volna Belgrádot. Így június 20–22-én Bukarestben annak ellenére megtartották a Kominform második értekezletét, napirendjén a JKP helyzetének megvitatásával, hogy azon (az utolsó pillanatban formálisan meghívott) JKP nem képviseltette magát. A szerbek számára különösen sértő módon, az 1389-es törökellenes rigómezei csata évfordulóján, június 28-án megjelentetett határozat nyilvánossá tette a vitát, és gyakorlatilag kizárta a Kominformból a JKP-t, a szervezet székhelyét pedig Belgrádból áthelyezte Bukarestbe. A tavaszi SZKP-levelek vádjait visszhangozva a nyilatkozat nacionalista és opportunistá elhajlást vetett a JKP szemére, bírálta a pártdemokrácia hiányát, a párt háttérbe szorítását a Népfront javára, a kulákelemek favorizálását, s mindezt Titót, Rankovićot, Kardeljt és Đilast személy szerint is felelőssé tette. Végül felszólította a JKP „egészséges erőit” arra, hogy szükség esetén, ha nem javítanak ki hibáikat, távolítsák el a marxista-leninista útról letért vezetőiket.

A nyilatkozatot Belgrádban is közzétették és az általános megdöbbenést váltott ki. Párthatározatok és népgyűlések sora utasította el a Kominform vádjait, köztük a JKP július 21–28-i V. kongresszusa, de Sztálint és a Szovjetuniót közvetlenül még nem támadták azt remélve, hogy a vizályt rendezni lehet. Az események azonban nem ebbe az irányba haladtak: júliusban már a Szovjetunió és szövetségesei minden lehetséges lépést megtettek Jugoszlávia elszigetelésére. Durva propaganda-hadjárat bontakozott ki, amelyek jellemző példái voltak a kelet-európai koncepciók perek jugoszlávellenes rágalmai vagy a Kominform harmadik, 1949. november 15–16-i (hivatalosan budapesti, valójában galyatetői) értekezletének határozata, amely szerint az 1948-ban még csak elhajlónak tekintett Jugoszláviában teljessé vált az árulás: az országban fasiszta rendszer jött létre, a párt vezetői pedig az imperializmus ügynökeiként már a többi népi demokráciában is összeesküvéseket szönek. A pártközi konfliktust államközi térre is átvitték, így 1949 őszére gyakorlatilag minden kapcsolat megszakadt Jugoszlávia és a szovjet tömb országai között. A Rajk-per utáni napokban a szocialista államok formálisan is felbontották a Jugoszláviával kötött barátsági szerződéseiket (az egyetlen, amit Belgrád mondott fel, a jugoszláv–albán szerződés volt). Elszaporodtak a fegyveres határincidensek: 1948 és 1954 között mintegy 150 kisebb-nagyobb, tűzharccal (és gyakran halálos áldozattal) járó összetűzés robbant ki, bár 1953 tavaszától egyre ritkábban. Emellett a szocialista országok emigráns szervezeteket alakítottak (Jugoszláv Hazafiak Szövetsége) és teljes gazdasági blokádn alá vették Jugoszláviát. Ez igen nehéz helyzetbe juttatta az 1945 után külgazdaságilag teljesen Kelet-Európára átorientált országot, hiszen 1948-ban már a külkereskedelem kétharmada bonyolódott le a Szovjetunióval és a többi szocialista állammal. Tovább

súlyosbították a helyzetet a nemzeti jövedelem mintegy 20%-ára megnövelt katonai kiadások (1947 és 1951 között egyes adatok szerint csaknem hatszorosára növelték a hadiipari termelést), valamint az 1950-es és 1952-es súlyos aszály (ebben a két évben drasztikusan vissza is esett a nemzeti jövedelem). A beruházások 40%-át le kellett állítani, az ipari üzemek egy részét a határ menti területekről az ország belsejébe telepítették át, a lakosság áruellátása pedig a háborús szintre esett vissza.

De bármennyire súlyos nehézségeket okozott is a gazdasági és politikai blokád, az elszigeteléssel nem tudták megtörni a jugoszlávokat. Igaz, a konfliktus éveiben (különösen az elején) párttagok tízezeinek voltak fenntartásai a JKP szovjetellenes új irányvonalával szemben, köztük sok középvezetőnek is. Mintegy 60 000 tagot ki is zártak a pártból, annak minden egzisztenciális következményével együtt. Ötezren a szocialista országokba emigráltak, az UBDA pedig külön internálótáborban állított fel a (néha valós, máskor csak vélt) Kominform-szimpatizánsok számára két kis adriai szigeten, a Goli otokon (a felettebb kifejező nevű Kopár-szigeten) és Sveti Grguron, amelyet néhány év alatt 16 000 „kominformista népellenesség” járt meg – ez is mutatja, hogy a jugoszláv desztalinizáció meglehetősen sztálinista módon kezdődött. A párt egysége azonban fennmaradt, és a függetlenségében veszélyeztetett Jugoszlávia népei felzárkóztak a moszkvai diktátumokat elutasító JKP mögé. A párt taglétszáma pl. az 1948-as és az 1952-es kongresszusok között 470 000-ról 780 000-re nőtt. Így az elszigetelési politika eredménytelen maradt, hiszen Tito nem gyakorolt önkritikát, arra pedig Žujovićék letartóztatása után nem volt esélye Sztálinnak, hogy szakadást váltson ki a jugoszláv vezetésben. A katonai intervenciót pedig a várható belső ellenállás és a nemzetközi eszkaláció kiszámíthatatlansága miatt végképp nem kockáztatta meg. Ne feledjük, ez az időszak volt a hidegháború egyik legnehezebb periódusa (első berlini válság, koreai háború), és a nyugati hatalmak már 1949-től támogatni kezdték Jugoszláviát. Ezért Sztálinnak meg kellett elégednie a kisebbik rosszal: ha már betörni nem tudta, akkor a veszteségeket minimalizálva kiközösítette Jugoszláviát a szocialista táborból megakadályozandó a „függetlenségi vírus” tovaterjedését, noha eredetileg nem kiközösíteni akarta a Tito államát, hanem éppen ellenkezőleg, vazallusi sorba dönteni és a tábor monolit rendjébe beolvasztani.

A Jugoszlávia elleni kominformista hajsza csaknem öt évig, Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett haláláig tartott. Csak akkor nyílt meg a szovjet tömbbel való kapcsolatok rendezésének a lehetősége, majd a titkos csatornákon 1954 júniusában (a szovjet pártvezetőségnek a kapcsolatfelvételt javasló, Jugoszlávia szocialista jellegét elismerő levelével) megindult tapogatódzások után 1955. május 26-án az SZKP első titkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov vezetésével szovjet küldöttség utazott Jugoszláviába. A tárgyalásokon a két fél elhatározta a kapcsolatok rendezését, mégpedig a jugoszlávok számára nagy győzelmet jelentő Belgrádi nyilatkozat (június 2.) alapján, vagyis a szuverenitás tiszteletben tartásából és a szocializmusba vezető utak többféleségének elvéből kiindulva. A kibékülés azonban nem vezetett el ahhoz, hogy Jugoszlávia visszatérjen a szocialista táborba (jóllehet Hruscsov „Canossa-járásának” éppen a visszacsalogatás volt a legfőbb célja), mivel már kialakulóban voltak az új jugoszláv külügyi vonalvezetésre jellemző sajátos (és sikeres) „hintapolitikának”, az elnemi kötelezettségnek az alapjai.

A TITÓIZMUS KIALAKULÁSA

A sztálini Szovjetunióval való külpolitikai szakítás új fejlődési pályára állította Jugoszláviát.

Nem azonnal persze, sőt az első egy-másfél esztendőben még fokozódott is a diktatúra nyomása. A jugoszláv vezetők első reakciói ugyanis (függetlenségük védelme mellett) Moszkva megbékítésére irányultak, ezért a viszály rendezésének reményében szerették volna bebizonyítani, hogy ők igenis a szocialista építés „helyes szovjet útját” járják. Ezt mutatja az 1949. január 28–30-i KB-plénum, amely a válságból való kiutat még a pártellenőrzés fokozásában, az adminisztratív fegyelem szigorításában és a kollektivizálás felgyorsításában látta (bizonyítandó hogy a párté és nem a Népfronté a vezető szerep, s hogy a JKP egyáltalán nem „kulákpárt”). Tényleges irányváltásra, a pártba vetett népi bizalom megerősítésére alkalmas új eszmék meghirdetésére csak a viszály elfajulása után szánták el magukat, amikor felismerték, hogy mély és hosszan tartó konfliktusra kell berendezkedniük, s az ország minden erőforrását egy „imperialista államkapitalizmussá fajult bürokratikus rezsim” elleni védekezésre kell fordítaniuk. Így minősítették akkoriban a Szovjetuniót, mivel a Jugoszlávia elleni kominformos kampány gyökereit a szovjet rendszer etatista elfajulásában, a párt és az állam összefonódásában, s az így létrejött pártállami struktúrák társadalom feletti uralmában találták meg. Ez a radikális ideológiai bíráló azonban legitimációs válságba sodorta magát a JKP-t is, hiszen egy effajta Szovjetunió nem maradhatott többé a szocializmus mintaoszága Jugoszlávia számára – holott a partizánháború és az állami újjászervezés idején, egészen 1948-ig mindenben a szovjet példát követték. Ezért lázasan keresni kezdték a sztálinizmussal szembeállítható szocialista eszméket, s lázasan igyekeztek bizonygatni a hazai közvélemény és a Nyugat előtt (amelytől támogatást reméltek a Moszkvával szembeni ellenálláshoz), hogy a jugoszláv rezsim hiába egypárti, mégis más, mint a szovjet. Ennek során a párt ideológiai kérdésekre fogékonyabb és elméletileg képzetesebb vezetői (Đilas, Kardelj, Pijade, Kidrič) felfedezték a szocializmus „Sztálin előtti” munkás-önkormányzati tradícióit, és meggyőzték Titót, hogy a jugoszláv szocializmusnak azokhoz kell visszakanyarodnia.

Ezen útkeresés során formálódott ki a titóizmus, egy sajátos reformkommunista ideológiai irányzat és politikai praxis, amely a Marxhoz és Leninhez való visszatérés jegyében akarta revideálni Sztálint. Ezáltal az 1950–60-as években képes volt adni bizonyos pozitív impulzusokat Jugoszláviának (sőt a reformokat inspiráló hatása révén más szocialista országoknak és kommunista pártoknak is) – miközben a rá jellemző specifikumok (önigazgatás, piacsocializmus, elnemkötelezettség, föderalizmus) mellett végig megőrizte a bolsevizmus minden lényeges (antikapitalizmus, „proletárdiktatúra”, aufklérizmus stb.) és a sztálinizmus több fontos (pl. személyi kultusz) jellegzetességét.

Az új politika első szakasza, az öngazgatású szocializmus megalapozása az 1949 és az 1953 közötti évekre esett. Az új koncepció előhírnökeként a képviselőház egy 1949. május 28-i törvénnyel növelte a népbizottságok (helyi tanácsok) önállóságát, majd 1949 decemberétől kezdve a kijelölt vállalatokban kísérleti jelleggel konzultatív munkástanácsokat hoztak létre. A kedvezően értékelt társadalmi fogadtatás alapján

(fél esztendő alatt az eredetileg tervezett 215-nél jóval több, 520 munkástanács alakult meg) 1950. június 26-án a parlament elfogadta az állami vállalatok és a felsőbb gazdasági társulások munkás-önigazgatásáról szóló alaptörvényt. Tito ekkor elmondott beszéde volt az új út első átfogóbb igényű ideológiai kifejtése, s ezek az ideológiai alapok (jóllehet az önigazgatás intézményrendszere és jogi szabályozása az évtizedek során számtalan változáson esett át) egészen a titói Jugoszlávia felbomlásáig érvényben maradtak. Ezek szerint a szocialista fejlődés során az állam elhal, s ennek a folyamatnak már közvetlenül a hatalomátvétel után meg kell indulnia (a katonai funkciók kivételével), mégpedig először a gazdaságban, mert az állam gazdasági funkcióinak a leépítése maga is része a termelési viszonyok átalakításának. Ezért a köztulajdonosi funkciókat a vállalat dolgozóinak kell gyakorolniuk, akik a választott munkástanácson keresztül és a törvény szabta kereteken belül döntenek a vállalat terveiről, az igazgató személyéről és a nettó jövedelem felhasználásáról. Ezzel a termelőeszközök állami tulajdona, amely a köztulajdonnak csupán kezdeti, alacsonyabb rendű formája (illetve tartós fennmaradása esetén a bürokratikus elfajulás alapja), átalakul a társadalmi tulajdon magasabb rendű formájává. Az önigazgatásra való áttérés fokozatos, ugyanakkor folyamatos, üteme főképp a munkások kulturális felemelkedésétől és osztályöntudatuk megerősödésétől függ, és a jugoszláv viszonyok között konkrétan a gazdaságirányítás decentralizálásával és a vállalatigazgatás átruházásával kezdődik. A pártnak pedig „új típusú” vezető szerepet kell vállalnia: a dolgozók szervezését és nevelését célzó politikai és ideológiai munkára kell koncentrálnia, nem az államigazgatási tevékenységre, mert ha a párt csak az államapparátus működtetésével foglalkozik, elkerülhetetlenül összenő a bürokratikus államgépezettel.

Az átalakulás következő fontos lépéseit azok az intézkedések jelentették, amelyek a vállalati munkásönigazgatás számára valamilyen önállóságot, mozgásteret kívántak teremteni. 1950–51 folyamán megszüntették a szövetségi ágazati minisztériumokat és a vállalatirányítást köztársasági hatáskörbe utalták (azok részben tovább decentralizáltak), majd az 1951. december 27–29-i törvényekkel a piacsocializmus eszméjének jegyében decentralizálták a tervezést, liberalizálták az ár- és bérszabályozást. Az 1952. április 1-jei népbizottsági törvény a helyi önkormányzatok megerősítését célozva lerakta az ún. kommunális rendszer alapjait, az 1953. január 13-i alkotmányreformmal pedig megkezdték a felsőbb szintű (szövetségi és köztársasági) állami struktúrák hozzáigazítását az új ideológiához. Ennek keretében „a munkásosztály közhatalmi pozícióinak megerősítése” céljából a képviselőházak második kamarájaként létrehozták a Termelők Tanácsát, a kormányfunkciókat átruházták a Végrehajtó Tanácsoknak nevezett testületekre (amivel a parlamenti kormányzás elvét akarták kifejezésre juttatni), s Tito számára felállították a széles jogkörű köztársasági elnöki posztot. Ezzel lerakták a jugoszláv kormányzati rendszert, a későbbi évtizedekben jellemző sajátos mixtúra alapjait (az egypárti diktatúra, az elnöki rezsim, a föderalizmus, a tanácskommunizmus és parlamentáris kormányforma elemeinek kombinálását). A szervezeti külsőségeknél és a formális jogi változásoknál azonban fontosabb volt, hogy akkoriban kezdett megváltozni a politikai rendszer karaktere: miközben sértetlenek maradtak az egypártrendszer és a személyi hatalom alapstruktúrái, kezdtek felpuhulni a hatalomgyakorlás módszerei. Ilyenformán az 1944–45-ös megtorlások után enyhülő,

majd 1948-tól ismét felerősödő (s ezúttal főképp a Kominform-szimpatizánsokra és a kollektivizálás miatt zúgolódoó parasztszerekre kiélezett) diktatúra lazulni kezdett. Ennek első jele a KB 1951. június 3–4-i plénuma volt, amely bírálta a tisztogatások mértékét és „gyakori” törvénytelenységét, s részleges amnesztiát rendelt el. Ezzel a Tito-rezsim kezdte elveszíteni az eredetileg rá is jellemző sztálinista despotizmust és – idővel – egyfajta pragmatikus, paternalista jellegű bürokratikus autokráciává szelődött.

Az öngazgatás meghirdetése nem váltott ki komolyabb politikai ellenkezést. A pártban általában a Kominform elleni védekezés szerves részének tekintették, ezért még azok a káderek is elfogadták, akik félték a káosztól, a szervezetlenség elterjedésétől, s legfeljebb valamifajta szükséges rossznak, a szocialista ideológia oltárán tett elkerülhetetlen „gazdasági áldozatnak” tartották. Így az új irányvonalat az 1952. november 2–7-i VI. pártkongresszus jóváhagyta (a JKP nevét is ekkor változtatták meg Kommunista Szövetségre felelevenítve az 1847–48-as marxi tradíciót), majd az 1953. január 13-i alkotmányreform is rögzítette. Az új kurzus pozitív fogadtatását az is megkönnyítette, hogy az intézkedések, jóllehet látványosak voltak, valójában nem hoztak radikális változásokat. A blokádnak kemény feltételei elkerülhetetlenné tették a központosítás fenntartását, az erőforrások koncentrálását, ezért az országban valójában egyfajta hadikommunizmus-szerű szükségsgazdálkodás folyt, és a rendszer alapvető elemeinek (a pártnak, a fegyveres erőknél, a redisztributív költségvetési politikának) a centralizmusa még sokáig, egészen az 1960-as évek közepéig fennmaradt. Az intézkedések közvetlen célja nem is a tényleges decentralizáció volt, hanem az új ideológia reprezentálása; az, hogy megerősítsék a jugoszláv társadalom bizalmát a JKP/JKSZ mint független, „nemzeti” (a jugoszláv érdekeket képviselő) kommunista párt és az új szocializmusmodell mint társadalmi perspektíva iránt. Ennyiben az öngazgatás meghirdetésének fontos legitimációs funkciója volt, s a bizalmi kapcsolat megerősítésével hozzájárult ahhoz, hogy Jugoszlávia sikeresen szegülhetett szembe a sztálini Szovjetunióval.

De természetesen voltak ennek a sikernek nem kevésbé fontos további okai is, így a kollektivizálás beszüntetése, a nyugati segítség, valamint – ahogy már utaltunk rá – a „kominformosokkal” szembeni terror, és Moszkva azon döntése, hogy nem nyúl a katonai intervenció eszközéhez. Különösen fontos volt a kollektivizálás feladása, mivel csak így nyújthattak békejebbet a jugoszláv társadalom többségét alkotó parasztszereknél (kisebbségben, s amellett, hogy gesztus akart lenni a Nyugat és a nemzeti értelmiség irányába is, hasonló célt szolgált az egyházakra nehezedő nyomás enyhítése, pl. Stepinac büntetésének házi őrizetté változtatása 1951 decemberében). A Szovjetuniótól való távolodás kezdeti szakaszában a Tito-kormányzat még felpörgette a kollektivizálást, amelynek eredményeként 1950–51 fordulójára a mezőgazdasági földterületek kb. 25%-a a tsz-ek birtokába került. A paraszti ellenállás azonban túlságosan erős volt ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyhassák, hiszen a paraszti tömegtámogatás nélkül nyilvánvalóan esélye sem lett volna egy esetleges újabb, ezúttal szovjetellenes függetlenségi háborúnak. Márpedig akkoriban különféle (gazdasági, nemzetiségi, vallási) okokból több paraszttendület tört ki az országban, pl. 1950 májusában a boszniai Cazinska Krajina-ban és a horvátországi Slunj környékén. Ráadásul a blokádnak és a két aszályos év mellett a kollektivizálás keltette káoszt is

szerepe volt az élelmezési nehézségekben. Ezért az 1949. december 29–30-i pártplénum döntései alapján a kollektivizálást előbb lelassították, majd felfüggesztették, a kötelező beszolgáltatást pedig eltörölték. Azután az 1953. március 30-i dekrétummal teljesen új irányt szabtak az agrárpolitikának. Hozzáálltak a tsz-ek átszervezéséhez, amelyek idővel önigazgató agrárvállalatokká váltak, továbbá megengedték a tagságnak, hogy kilépjen a szövetkezetből és tíz hektárig (a magánbirtokok nagyságát annyiban maximálták) magával vigye beadott földjét. Ennek hatására a tsz-ek zöme gyorsan megszűnt, a falu „szocialista átalakításának” alapvető eszközeivé pedig a társadalmi szektor és az egyéni gazdaságok kooperációját, ill. a termőföldek társadalmi felvásárlását tették meg.

A szovjetekkel való szembefordulás rendkívül fontos eleme volt az ország külpolitikai újrapozicionálása. A súlyos nehézségekkel küzdő, addigi kelet-európai szövetségesei által blokád alá vett Jugoszlávia számára elemi kényszerűség volt elszigeteltségének feloldása, a túléléshez szükséges külső segítség biztosítása, s ezt rövid távon csakis a nyugati hatalmaktól remélhették. Ezért Belgrád számára fontossá vált az 1945 után mélypontra került jugoszláv–nyugati kapcsolatok rendezése. A nyugati nagyhatalmak pedig hamar felismerték, hogy Jugoszláviával teljessé tehető a Moszkvát a mediterrán térségtől elzáró, Törökországtól Olaszországig húzódó övezet (nem véletlenül igényelt Churchill már 1944-ben 50%-os befolyást Jugoszláviában) és hogy könnyebben semlegesíthetővé válik az erős olasz és görög kommunista mozgalom. Felismerték azt is, a szocialista államok egyenlőségének és a szocialista építés többféleségének hirdetésével a titóista ideológia dezintegráló hatással lehet a szovjet tömb monolitikus rendjére. Ezért Jugoszlávia megsegítése mellett döntöttek anélkül, hogy a támogatásért cserébe Tito számára elfogadhatatlan feltételeket szabtak volna.

A kapcsolatok újjáépítése azonban nem ment könnyen. A szovjetellenessé váló Jugoszlávia megsegítése ugyan hamar fontos stratégiai és propagandacél lett Nyugaton, de az 1948-ig több okból (az ország bolsevizálása, trieszti konfliktus, a görög kommunisták támogatása) felhalmozódott bizalmatlanság is éreztette hatását. Ezért a nagyobb mértékű segítségnyújtás csak 1949-től indult meg, a hidegháború csúcspontján, amikor a keleti tömb hadseregfejlesztései és a szomszédokkal szembeni jugoszláv katonai fölény elkopása miatt reális veszélynek tűnt egy Jugoszlávia elleni intervenció. De kezdetben nemcsak a Nyugat volt bizalmatlan az addig igen harcias balkáni kommunistával, Josip Broz Titóval szemben, hanem Tito is ódzkodott a Nyugattól. Eleinte bízott az önerőben, és amíg nem vált világossá számára, hogy Sztálin politikája mennyire mély szakadékot vágott a két ország közé, addig óvakodott attól, hogy a gyors orientációváltással maga vágja el a szovjet–jugoszláv kapcsolatok rendezésének a lehetőségét. Emellett ideológiai okokból is tartott a kapitalista függéstől. 1949-ben azonban annyira elfajult a Jugoszlávia elleni kominformos hajsza, hogy már nem lehetett illúziókat táplálni. Így Jugoszláviának be kellett szüntetnie a görög felkelők támogatását (1949 júniusában lezárták a jugoszláv–görög határt, így a háttországuktól elvágott kommunista partizánok elvesztették a polgárháborút), el kellett ismernie az 1941 előtti adósságokat és az államosítások miatti kártérítési kötelezettséget, amelyekért cserébe – bizonyos korábbi segélyek után – 1951. augusztus 27-én az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország gazdasági segélyegyezményt

kötött Jugoszláviával, november 14-én pedig a jugoszláv haderő fejlesztéséről írtak alá amerikai–jugoszláv egyezményt. Ezt követte 1952. június 11-én a Német Szövetségi Köztársasággal kötött gazdasági megállapodás. Ezek alapján a nyugati nagyhatalmak 1,2 milliárd dollár értékű gazdasági és katonai segílyt folyósítottak Jugoszláviának az 1955-ig terjedő időszakban. Mindennek rendkívüli jelentősége volt, mivel az ország e nélkül aligha maradhatott volna talpon. A segílyek volumene az egyes nyugat-európai államok számára a Marshall-terv keretében szétosztott támogatásokhoz volt mérhető, de fontos volt az is, hogy a Nyugat újra elfogadta Jugoszláviát gazdasági partnernek: 1953-ban a jugoszláv külkereskedelem 90%-a már a nyugati országokkal bonyolódott le.

A nyugati kapcsolatok újrafelvételéhez tartozott Jugoszláviának a két balkáni NATO-tagállammal, Görögországgal és Törökországgal kötött 1953. február 28-i barátsági szerződése (amelyet 1954. augusztus 9-én – tiszavirág-életűnek bizonyult – katonai szövetséggé bővítettek), valamint a Triesztről való lemondás. Mint már jeleztük, a második világháború után a város hovatartozásáról éles vita folyt, amelyet 1947-ben a Trieszti Szabad Terület (STT) létrehozásával átmenetileg befagyasztottak. Végül az 1954. október 5-i londoni négyhatalmi (amerikai–brit–olasz–jugoszláv) megállapodással véglegesítették az olasz–jugoszláv (ma olasz–szlovén) határt: az STT B zónáját és az A zóna egyes részeit Jugoszláviához, az A zóna nagy részét pedig (a várost és az odavezető part menti sávot) Olaszországhoz csatolták.

Jugoszlávia azonban, noha rászorult a nyugati támogatásra, szocialista államként nem akart nyugati függésbe sem kerülni. Ezért a Kelet és a Nyugat közötti keskeny „senki földjére” szorult ország kezdettől fogva valamifajta harmadik utat keresett magának: megpróbáltak kapcsolatot teremteni a nyugati nem kommunista baloldallal, külpolitikailag pedig az ENSZ-re fókuszáltak. Belgrád a szovjet–jugoszláv kapcsolatok végleges megromlása után az Egyesült Nemzetek Szervezetében próbálta fellelni a függetlenség garanciáit, de elősegítette az új keletű ENSZ-centrizmust az is, hogy a világszervezet közgyűlése az országot 1949. október 20-án a Biztonsági Tanács nem állandó tagjává választotta. Ez egyrészt fontos pozíciót jelentett a jugoszláv érdekek képviselésében, másrészt az érintkezések az ENSZ-fórumokon a harmadik világ prominens államaival (India, Egyiptom, Indonézia), ill. a velük kialakult nézetazonosság több fontos kérdésben (pl. a koreai háború vagy a gyarmati felszabadító mozgalmak megítélésében) felkeltette a jugoszlávok érdeklődését az újonnan felszabadult államok iránt. Úgy vélték, hogy ezek az országok a függetlenségük megőrzésének és a szovjet–amerikai bipoláris vetélkedésnek a tekintetében Jugoszláviához hasonló helyzetben vannak. Egyre inkább bennük (főleg a potenciális nagyhatalomnak tartott Indiában) látták azt a szükséges és lehetséges szövetségi kört, amellyel kooperálva távol tarthatják magukat mindkét szuperhatalom befolyásától és tömbmodelljétől. A kezdeti szolid kapcsolatkeresést aztán 1954-től aktívabb kezdeményezések váltották fel, miután a szovjet nyomás enyhülése és a trieszti rendezés következtében megnőtt a jugoszláv külpolitika mozgásteret. Jól mutatja az új keletű aktivitást, hogy a jugoszláv elnök, aki az izoláció idején több mint öt évig (az 1947. decemberi romániai és az 1953. márciusi angliai útja között) ki sem tette a lábát az országból, az 1954. decembere és 1956. júliusa közötti másfél esztendőben ellátogatott Indiába, Burmába, Egyiptomba

és Etiópiába, ill. otthon fogadta Dzsaváharlál Nehru indiai és Gamal Abden-Nasszer egyiptomi vezetőt. Ezek során (de jobbra már a jelen tanulmányban tárgyalt időszak után) formálódott ki a titói Jugoszlávia egyik „márkajelév” vált elnemi kötelezettségi külpolitika.

Végeredményben elmondhatjuk, hogy az 1940-es évek végén ígéretes új kurzus vette kezdetét Jugoszláviában: megindult egy desztalinizációs irányváltás, amellyel megvédték az ország függetlenségét, a későbbiekben pedig számos tekintetben megújították az ország társadalmi-gazdasági és kormányzati rendszerét, javították az életszínvonalat, növelték a kulturális szférának és az emberek mindennapi életének a szabadságfokát. Ma már persze jól tudjuk, hogy ez a politika nem vezetett (több oknál fogva nem is vezethetett) el az ideológiailag beígért új modellig, a nyugati magánkapitalizmus és a szovjet államszocializmus közötti harmadik útig, sőt a délszláv népek államközösségét sem tudta tartósan biztosítani (jóllehet az ország második felbomlása mögött is összetett okok álltak, nem pusztán a titóizmus kudarca). Az 1950 júniusában oly látványosan meghirdetett reformpolitika ellentmondásai és korlátjai azonban nemcsak történelmi távlatból mondhatók jól láthatónak, hanem igen korán, már az 1954. januári Đilas-ügy során megmutakoztak. Ez volt az új útra tért Jugoszlávia első belpolitikai válsága, amely máris megakasztotta a reformfolyamatot (bár akkor még csak átmenetileg) világosan megmutatva a reformok határait és a titóizmusra mindvégig jellemző ideológiai és politikai korlátokat.

Mint ismeretes, 1953 őszén Milovan Đilas cikksorozatot jelentetett meg a *Borba* c. pártlapban és a JKSZ elméleti folyóiratában, a *Nova Misa*oban. Kezdetben nem ütközött ellenállásba, sőt írásait sokan az 1952. novemberi pártkongresszuson meghirdetett új eszmék kifejtésének tekintették. Ám amikor élesebben kezdte bírálni az átalakulás lassúságát és a „néptől elszakadt” vezető réteg életvitelét, s amikor az „állam elhalásának” folyamatához kapcsolódóan a párt „elhalásának” a szükségességéről írt, éles kritikát kapott vezetőtársaitól. A cikkekben Đilas a gyors és radikális reformok idealista híveként mutatkozott meg, ezért csak idő kérdése volt, hogy szembe kerüljön Titóval és a vezér mögött felsorakozó „megfontoltan reformer” pártvezetőséggel. Így nem csoda, hogy a KB 1954. január 16–17-i plénuma a nézeteit anarcholiberalis elhajlásnak minősítette, őt magát pedig minden politikai funkcióból leváltotta (de személyi szabadságától akkor még nem fosztották meg). Tito akkoriban az átalakítás lelassítása mellett döntött, egyrészt mert Sztálin halála után a jugoszláv–szovjet kapcsolatok javulásának reményében nem akarta tovább mélyíteni a két ország közötti politikai és ideológiai szakadékot, másrészt mert konszolidálni akarta a VI. kongresszus által bizonyos fokig dezorientált pártot. Nem tett jót Đilas esélyeinek az sem, hogy népszerű volt, sokak szerint a már hetedik X-ben járó Tito valószínű utóda, akire vezetőtársai (leginkább Kardelj és Ranković) bizonyos féltékenységgel néztek. Đilas bukásának mélyebb oka azonban a jugoszláv reformpolitika szükségszerű (és később is mindvégig jellemző) korlátozottsága volt; ezzel a Đilas-ügy mintegy megelőlegezte a titóizmus végkifejletét. A korlátokat ugyanis lebonthatatlanná tették a titóizmusnak a sztálinizmustól megörökölt immanens ideológiai és politikai sajátosságai, a JKSZ hatalmi monopóliumához való ragaszkodás és a társadalommal szembeni auklérista magatartás, amely az átalakulást az egypártrendszer „fokozatos

önfelszámolásaként“ fogta fel, s a reformokat csak a társadalom „érettségének” és szocialista öntudata megerősödésének arányában kívánta adagolni. Ezért a különutas jugoszláv szocializmus (kétségtelen átmeneti sikerei ellenére) nem bizonyult életképes önálló modellnek, csupán a kelet-európai államszocializmus közös történelmi zsákutcájába vezető különös útnak.

Irodalom

- Banac, Ivo: *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca, 1984, Cornell Univ. Press (Sa Staljinom protiv Tita – informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu. Zagreb, 1990, Globus).
- Beckmann-Petey, M.: *Der jugoslawische Föderalismus*. München, 1990, Oldenbourg.
- Bekić, Darko: *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*. Zagreb, 1988, Globus.
- Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb, 1999, Golden marketing.
- Calic, Marie-Janine: *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*. München, 2010, C. H. Beck.
- Dedijer, Vladimir: *J. B. Tito. Adalékok egy életrajzhoz*. Újvidék, 1953, Testvériség-egység.
- Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, 1989, Magvető.
- Đilas, Milovan: *Tito. Kritikai életrajz*. [S. l.], [s. a.], [s. n.].
- Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. Budapest, 1989, Magvető.
- Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I–II. Budapest, 1996 [2000], Osiris.
- Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest, 1999, Aula.
- Kačavenda, Petar – Tripković, Đoko szerk.: *Jugoslovensko–sovjetski sukob 1948. godine*. Beograd, 1999, ISI.
- Kardelj, Edvard: *Visszaemlékezések*. Újvidék 1981, Forum.
- Lampe, John R.: *Yugoslavia as History. Twice there was a Country*. [S. l.], 1996, Cambridge Univ. Press (Jugoslavija kao istorija – Bila dvaput jedna zemlja. Beograd, 2004, Dan Graf).
- Lydall, Harold: *Yugoslav Socialism: Theory and Practice*. Clarendon – New York, 1984, Oxford Univ. Press.
- Mujezinović, Dževad: *A JKSZ a nemzetközi munkásmozgalomban 1948–1968. Dokumentumok*. Újvidék, 1968, Forum.
- Pašić, Najdan szerk.: *A szocialista öngazgatás Jugoszláviában*. Újvidék, 1976, Forum.
- Petranović, Branko – Zečević, Momčilo szerk.: *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd, 1988, Rad.
- Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. III. Beograd, 1988, Nolit.

- Ramet, Sabrina P.: *The three Yugoslavias: state-building and legitimation 1918–2005*. Bloomington, 2006, Indiana Univ. Press.
- Rusinow, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. Berkeley, 1977, Univ. of California Press.
- Sajti Enikő, A.: Josip Broz Tito. In Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao–Tito*. Budapest, 2000, Pannonica.
- Selinić, Slobodan szerk.: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova*. Beograd, 2008, INIS.
- Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Budapest, [1994], Bereményi.
- Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2010, Mundus.
- Stojanović, Stanislav főszerk.: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség története*. Újvidék 1985, Forum.
- Tito, Josip Broz: *Önéletrajzi vallomások I–II*. Újvidék, 1985, Forum.
- Ulam, Adam: *Titoism and the Cominform*. London, 1971, Greenwood Press.

